

KRISTIAN GERNER
STEFAN HEDLUND:

Slutet på en epok?

Ännu finns det inte någon konkret verklighet bakom det sovjetiska talet om ekonomiska reformer, konstaterar Kristian Gerner och Stefan Hedlund i denna artikel vars fortsättning publiceras i nummer 9/87 av SvT.

De gör en grundlig jämförelse av de ekonomiska reformprocesserna i Sovjet respektive Ungern och uppmärksammar särskilt några centrala moment, som de menar att svenska massmedia och svensk öststatsdebatt helt har missat.

Kristian Gerner är fil dr i historia och Stefan Hedlund i national-ekonomi.

Ekonomiska reformer inom det skandinaviska Östblocket har länge varit föremål för spekulationer och intresse från olika media i Väst, och efter Gorbatsjavs tillträde i Kreml har detta intresse i vissa avseenden antagit i det närmaste euforiska drag. Skicklig sovjetisk marknadsföring har skapat en bild av Gorbatsjavs person, och av en "omstrukturering" av den sovjetiska ekonomin och det sovjetiska samhället, som måste karakteriseras som i betydlig grad tillrättalagd, för konsumtion i Väst. Även tämligen obetydliga tilldragelser, och t o m sådant som ingalunda är nytt, slås regelbundet upp som stora nyheter och framsteg.

Samtidigt behandlas händelser i den ungerska ekonomin med en påfallande liknödhet, trots att det där – lika regelbundet – inträffar händelser som kan lära oss mycket om såväl den socialistiska ekonomins funktionssätt, som om dess mottaglighet för olika reformförsök. Av någon anledning tycks det i Väst ha bildats en uppfattning av den ungerska ekonomin som ett framgångsrikt fullbordat experiment, som vi kanske inte har så mycket mer att lära av. Paradoxalt nog pekar dessutom det för närvarande allt starkare intresse som från sovjetisk sida visas för den ungerska reformprocessen på att man kanske även i Moskva har tagit till sig denna bild av ungersk framgång, som tyvärr har mycket lite med verkligheten att göra.

Ungern har under lång tid haft prägel av Östblockets egen "reformverkstad", en prägel som ofta har tagits som förklaring till att Sovjet har tolererat de kätterska inslag av marknadsmekanismer som har fyllt ungerska butiker med konsumtionsvaror, och som i ungerska städer har ska-

pat ett gatuliv av klart västligt snitt. Under Gorbatsjovs tid vid makten har det sovjetiska intresset emellertid börjat bli påtagligt närgånget, och detta aktualiserar två mycket intressanta frågor, vilka skall bli föremål för diskussion i denna artikel.

För det *första* kan man på goda grunder misstänka, att intresset för Ungern — och för all del även för DDR och andra Öststater som eventuellt kan ha något att lära ut — pekar på att man hemma i Kreml har svårt för att bestämma sig för vad som egentligen skall komma att ingå i de radikala ekonomiska reformer som vissa massmedia i Väst redan tycks uppfatta som genomförda. Denna fråga skall vi söka besvara genom att dels peka på hur lite som faktiskt har gjorts, bakom den pastellfärgade propagandafasaden, och dels antyda att pannorna i sovjetiska ekonomkretsar fortfarande tycks ligga i djupa veck beträffande den framtida utvecklingen.

För det *andra* kan man på lika goda grunder ställa sig frågan, vem det egentligen är som har lärt vad av den snart tjugo år gamla ungerska reformprocessen. Som särskilt paradoxalt framstår nämligen att Sovjet tycks förbereda sig på att överta en reformmodell som nu — efter snart tjugo år av långt ifrån bekymmersfri drift — är på väg att dömas ut av en i stort sett enig ungersk ekonomkår. I ett historiskt perspektiv ligger det en grym ödets ironi i att den Sovjetunion som för snart fyra decennier sedan till de "befriade" öststaterna "sålde" en ekonomisk modell, som några år senare kom att dömas ut av Chrusjtjev, nu är på väg att "återköpa" en likaledes utdömd modell. Liksom Ryssland många gånger tidigare, tycks Sovjet nu vara på väg att än en gång med dov duns sätta sig

på historiens efterkälke.

Kanske viktigast av allt, i detta sammanhang, är att Gorbatsjev genom sitt tal om de egna behoven av radikal ekonomisk reform, i kombination med en öppen uppskattning av den numera "avlagda" ungerska reformmodellen, skapar en legitimitet för Ungern att gå *ännu* längre. Allt tydligare tecken pekar på att ungrarna nu tycks förbereda sig på att — i ett snabbt drag — krypa under det stängsel som omgärdar den s k socialistiska gemenskapen. I detta perspektiv spelar Kreml ett högt spel i två avseenden. Inte nog med att den egna reformprocessen kan komma att gå i ett rejält baklås, det finns dessutom en risk att man, när eftertankens kranka blekhet börjar infinna sig, kan tvingas inse att vissa av de "socialistiska bröderna" har sålt sig till Väst.

Denna senare spekulation är givetvis av något kontroversiellt slag, och vi skall därför börja vår argumentation på just denna punkt. I juninumret av den ansedda ungerska ekonomiska månadstidskriften *Közgazdasági szemle* publicerades nämligen en analys av den ungerska ekonomins nuvarande situation, och av resultatet av den ungerska reformprocessen, som närmast för tankarna till de rekommendationer IMF brukar utfärda för konkursmässiga U-länder. Mot denna bakgrund framstår Gorbatsjovs yviga och välpublicerade reformretorik som högst blygsam till sitt innehåll, och det finns all anledning att varna för överdrivna förväntningar.

En ny kurs för reformprocessen

Den rapport på vilken vi skall bygga mycket av vår argumentation beställdes

ursprungligen av den "patriotiska fronten", dvs av den paraplyorganisation som – under kommunistpartiets ledning – förenar de olika politiska partier som är representerade i det ungerska parlamentet, och den har utförts av fem namnkunniga ungerska ekonomer, under ledning av Laszlo Antal, som är chef för finansdepartementets ekonomiska institut. Även om rapporten formellt presenteras som författarnas personliga åsikter torde det således knappast råda någon tvekan om att vi rör oss på allra högsta officiella nivå. Det bör kanske också påpekas att det verkligt spännande i sammanhanget ligger inte så mycket i det som sägs som i att det, efter månader av diskussion och beslutsvända, faktiskt har *publicerats*, i en officiell ungersk tidskrift.

Den som under en längre tid har följt vad som sagts i Ungern, officiellt såväl som "mellan raderna", känner förvisso igen många av de framförda tankegångarna, och man får onekerligen ett intryck av att det aktuella budskapet utgör ett slags syntes av vad som under en rad år sagts och tänkts av allt oroligare ungerska ekonomer. Detta förtar dock på intet sätt det intryck som förmedlas av det tryckta ordet. Budskapet utgör nämligen – milt sagt – politisk dynamit, i ett ungerskt såväl som i ett sovjetiskt perspektiv.

Rapporten inleder med att måla upp en bild av en ekonomi i djup kris. Obeslut-samhet och politiska skygglappar hotar att få allvarliga konsekvenser redan inom en tidsrymd av tre-fyra år. Denna bild torde i dagens Ungern vara föga kontroversiell.

Därefter fortsätter man med att analysera orsakerna till krisen, och här börjar läsarens ögonbryn sakta höja sig. Trots att

den ungerska ekonomiska politiken under sjuttioalet drabbades av en rad "oförtjänta" bakslag, i form av yttre opåverkbara händelser som t ex oljekrisen, tvekar man inte att slå fast att de verkliga orsakerna till krisen står att söka internt, i form av en frånvaro av perspektiv och en bristande vilja till anpassning. Detta konstaterande skall ses mot bakgrund av att den "Nya Ekonomiska Mekanism" (NEM) som infördes i januari 1968 får alla andra socialistiska reformförsök att förblekna. Här avskaffades nämligen alla tvingande planmål, vinstmaximering gjordes till företagens ledstjärna, ett kraftigt utökat spelrum gavs privata och kooperativa initiativ, och stark tonvikt lades vid behovet av att anpassa den ungerska ekonomin till världsmarknadens krav. Ändå karakteriserar man nu NEM som en *konsekvent genomförd men felaktigt utformad politik*.

Häri ligger ett mycket viktigt budskap för alla tilltänkta socialistiska reformatorer. De ungerska ekonomerna menar nämligen att NEM misslyckades just därför att det inte gick *tillräckligt långt*. Avgörande misstag var att man inte samtidigt skrotade den ekonomiska byråkrati som tidigare haft ansvar för den ekonomiska planeringen, att man behöll den centrala kontrollen över stora strukturpåverkande investeringar, samt att man inte hade mod att konfrontera marknadsmekanismens krav på konkurrens och arbetslöshet som saneringsinstrument.

Som en konsekvens härav inleddes efter redan tre-fyra år vad man nu kallar en "motreformation", dvs ett aktivt kryptskytte från byråkrater, fackföreningsledare och konservativa företagsledare, som

ansåg vattnet vara för kallt i marknadsbassängen. Den slutsats som — mycket explicit — dras är att man inte kan blanda plan och marknad, utan att man helt enkelt måste bestämma sig för antingen eller, och därefter konsekvent hålla sig till den valda modellens spelregler. Att försöka låna "lite grand" marknad, genom partiell decentralisering och "frihet under kontroll", kan endast leda till störningar i den centrala planeringens nedre delar, samtidigt som potentiella effektivitetsvinster blockeras i byråkratins mellannivåer, där de gamla spelreglerna fortfarande gäller.

Denna uppfattning, av den "tredje vägens" oframkomlighet, framstår också i synnerligen bjärt belysning då rapportens författare övergår till att presentera sitt recept för tillfrisknande. Den "röda" tråden här är nämligen en *total utrensning* av alla kvarvarande rester av en socialistisk ekonomi. Som utgångsbud kräver man ett återupptagande av samtliga 1968 års principer, och till detta läggs en rad extra krav, vilka mycket tydligt för tankarna till det senaste decenniets nyliberala ekonomiska budskap i Väst, samtidigt som de — lika tydligt — illustrerar att majoriteten av dagens tongivande ungerska ekonomer knappast har fått sin utbildning vid Moskva-universitetets ekonomiska fakultet.

På det rent ekonomiska området kräver man — i Milton Friedmans anda — att den administrativa kontrollen över ekonomin helt skall ersättas av monetär kontroll, dvs av normer för penningmängdens expansion, vidare att de stora statliga monopolföretagen skall brytas ned och tvingas till konkurrens, att blandade ägandeformer — med bl a helt privata aktiebolag — skall införas, att aktier i post

och järnvägar skall säljas till allmänheten, att avtalsfrihet skall råda mellan olika företag på marknaden, att den nuvarande sparkassans monopol skall avskaffas och en pluralistisk kapitalmarknad inrättas, osv, osv. På det internationella planet kräver man, slutligen, devalveringar och auktioner på hårdvaluta, i kombination med dunkla formuleringar som möjligen kan tolkas som någon form av EG-anslutning. Kontentan kan således sägas vara att man vill ha *riktiga* pengar, en *riktig* kapitalmarknad, *riktiga* företag, och en *riktig* skatte- och finanspolitik. Helt explicit talar man om dagens situation som *slutet på en epok*.

Att kalla denna kravlista radikal torde — i sammanhanget — utgöra århundradets underdrift, men ändå förbleknar även denna lista i jämförelse med de krav som ställs på förändringar i den politiska och sociala sfären. Mest framträdande här är åsikten, att det politiska systemet måste anpassas till marknadsekonomin krav, dvs fria intresseorganisationer, en öppen samhällsdebatt, och fraktionsbildning inom kommunistpartiet (dvs i praktiken ett reellt flerpartisystem). Som lika radikalt framstår kravet, och den sociala miljön i samhället måste förändras i riktning mot en ökad uppskattning av privat företagsamhet och risktagande, samt att man måste förbereda sig på den betydande inkomstomfördelning som måste följa då marknadens "hårda" spelregler, med konkurser och arbetslöshet, ersätter socialismens "mjuka" vardag, med garanterad sysselsättning och dåliga sanktionsmöjligheter.

Det som i ett helhetsperspektiv framstår som mest intressant är dessutom intrycket av att man har mycket bråttom.

Det krävs således att partiet omedelbart måste ta ställning, att parlamentet snarast skall sammankallas, och att nödvändig lagstiftning måste drivas igenom på mycket kort varsel. Anledningen till brådskan är givetvis inte bara den egna ekonomiska krisen, utan i kanske än högre grad oron att den sovjetiska reformprocessen skall få ett snöpligt slut, och att toleransen med "broderländernas" reformer därmed även skall vara över.

Mycket väsen för lite ull

Om vi nu övergår från dessa onekligen radikala ungerska reformförslag, till de radikala ekonomiska reformer som under Michail Gorbatsjovs ledarskap antas hålla på att "omstruktura" Sovjetunionen, drabbas man omedelbart av en viss förvirring, ty vad är det egentligen som har gjorts – rent konkret?

Överst på listan över spektakulära åtgärder står naturligtvis den nykterhetskampanj som inleddes redan under Andropov, och som under Gorbatsjev har fått ett synnerligen kraftfullt innehåll. Inte nog med att den officiella produktionen av alkohol har skurits ned kraftigt, man har även radikalt minskat antalet utminuteringsställen, och förbjudit såväl servering av sprit på restaurang före klockan 14:00, som försäljning i butik före klockan 16:00. Att dylika drastiska åtgärder torde vara väl motiverade, mot bakgrund av allt vad vi under senare år hört om alkoholskador, är ställt utom tvivel, men inte är det väl en *ekonomisk* reform. Inte lär väl en ökad nykterhet påverka den sovjetiska ekonomins funktionssätt i någon kvalitativt annorlunda riktning?

Ett annat spektakulärt inslag i den sov-

jetiska vardagen är den kampanj mot korruption och "oförtjänta inkomster", som likaledes har ärvts från Andropov och givits ett kraftfullt innehåll under Gorbatsjev. Återigen finns det naturligtvis socialt lovvärda motiv i sammanhanget, men inte kan vi väl framställa kampanjen för ökad laglydnad som en *ekonomisk* reform? Inte kommer väl böter och lägerstraff att påverka effektiviteten och precisionen i den ekonomiska planeringen?

I särskilt bjärt dager framträder avsaknaden av *ekonomisk* reform om vi kopplar ihop antikorrptionskampanjen med den lag om "individuell förvärvsverksamhet" som antogs i november 1986. Här fanns chansen till nyskapande och strukturförändring (*perestrojka*), i form av stimulans och stöd till olika privata och kooperativa aktiviteter, men detta berg födde verkligen en råtta, då lagens innehåll mera påminner om vad som fortfarande är förbjudet, än om vad som plötsligt blivit tillåtet.

Men vad återstår då, om vi skall vidhålla att det faktiskt är *ekonomiska* reformer som är på gång? En punkt på denna – i övrigt nästan helt blanka – lista, är den nya byråkratiska struktur som – under namnet *Gospriemka* – har tillskapats för att kontrollera kvaliteten på de sovjetiska företagens produktion. Att behovet av en dylik kvalitetskontroll är stort framgår tydligt av färskas sovjetiska uppgifter, som pekar på att endast ca 7–8 procent av den sovjetiska industriproduktionen motsvarar de krav som ställs av den internationella marknaden. Än en gång kan man dock ställa sig frågan, om detta egentligen är en *ekonomisk* reform? Är det inte snarare frågan om att stävja rent kriminellt beteende, som är straffbart en-

ligt sovjetisk lag? Förvisso skulle förbättrad kvalitet vara positivt, men inte är väl detta någon *reform*? Påpekas i sammanhanget bör kanske att det just är en sådan kvalitetskontroll som håller det sovjetiska militärindustriella komplexet under armarna, och att *gospriemkan*, med sin tonvikt på kontroll och bestraffning, torde vara mera förenlig med Stalins principer än med den väsentliga bilden av liberalen Gorbatjev.

Sammanfattningsvis skulle man således kunna säga att det som hittills gjorts snarast utgör *förberedelser* för ekonomiska reformer, dvs en nödvändig uppryckning och sanering av ekonomins skymjuddelar. I detta perspektiv är det kanske inte så viktigt att luften allt tydligare verkar vara på väg att gå ur de olika kampanjerna som beskrivs ovan. Viktigare torde vara att söka efter tecken på något som kan följa på dessa intensiva förberedelser, och förutom vagt tal om ett nytt prissystem till 1990, kvarstår här endast den lag om statlig företagsamhet som antogs i juni i år. Beträffande denna lag kan man entydigt konstatera att dess innehåll av decentralisering och ökad autonomi är betydligt mera blygsamt än den reform som genomfördes i Ungern 1968. Dessa framtidsutsikter bör därmed bedömas mot bakgrund av att ungerska ekonomer — som vi ovan har påpekat — idag anser att 1968 års reform inte kunde lyckas, därför att den inte gick *tillräckligt långt*.

Det budskap vi i denna artikel har fört fram, nämligen att det ännu inte finns någon konkret verklighet bakom det sovjetiska talet om ekonomiska reformer, är också lätt att belägga i sovjetiska uttalanden. I mars 1986 hade t ex Abel Aganbegjan, en av de ledande reformekonomerna, följande att säga: "Vad den ekonomiska mekanismen beträffar, är det fortfarande en öppen fråga vart vi skall gå härnäst", och i årets juninummer av *Novyj Mir* har ekonomen Nikolaj Sjmelev följande att säga:

Men hur skall vi befria oss från dessa defekter, vad skall göras, inte i teorin, utan i praktiken? Jag är övertygad om att det idag inte finns några vise män, varken högt upp eller längre ner, som skulle våga slå fast att de har ett recept på den nödvändiga medicinen. Det finns hos oss för närvarande betydligt många fler frågor än svar.

Vi har här ett värt exempel på den stora villrådighet som råder bland sovjetiska ekonomer. Krismedvetandet är förvisso stort, men som Sjmelev påpekar är det sämre beställt med goda recept beträffande vad som bör göras. Vi skall i en följande artikel spinna vidare på detta tema, genom att söka visa att problemets egentliga kärna ligger i det mänskliga materialet, snarare än i det ekonomiska systemets rent *tekniska* utformning.